

*Лариса Валентинівна Белая,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Одеського державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук*

ДО ПИТАННЯ РОЗУМІННЯ РЕТРОСПЕКТИВНОГО АСПЕКТУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ (АНАЛІЗ ОСНОВНИХ КОНЦЕПЦІЙ)

У сучасний період формування правової держави і громадянського суспільства в Україні велика роль відведена одному з основоположних інститутів права – інституту юридичної відповідальності.

Метою статті є встановлення, аналіз та узагальнення основних концептуальних підходів до розуміння сутності ретроспективного аспекту юридичної відповідальності.

За останні десятиріччя юридична література збагатилась значною кількістю наукових робіт, присвячених дослідженню різних аспектів юридичної відповідальності. Вказаній проблематиці присвячені праці С. Алексеєва, В. Бабаєва, С. Бобровник, С. Братуся, Ю. Денисова, О. Зайчука, О. Копиленка, П. Недбайла, В. Нерсисянца, Н. Оніщенко, О. Петришина, О. Тихомирова, М. Шаргородського, Ю. Шемшученка та ін.

Українські дослідники визначають, що юридична відповідальність – це вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає в застосуванні до правопорушників (фізичних або юридичних осіб) передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються у примусовому порядку державою. Юридична відповідальність являє собою специфічне право- відношення між державою в особі її органів (суду, спеціальних інспекцій тощо) і правопорушником, до якого застосовуються юридичні санкції з негативними для нього наслідками (позбавлення волі, штраф, відшкодування шкоди тощо) [19, с. 105]. Юридична відповідальність – встановлений законодавством і забезпечений державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати позбавлення певних благ, належних цінностей, це форма впливу на порушників, реакція держави на допущені порушення правових норм, посягання на соціальні інтереси суспільства, права особи [6, с. 335].

Ретроспективна (негативна) юридична відповідальність настає за минулу протиправну дію або бездіяльність особи. Фактичною її підставою виступає правопорушення, яке характеризує сукупність ознак, що утворюють його склад, а норма права та відповідний правозастосовний акт, в якому компетентний орган встановлює конкретний обсяг та форму примусових засобів до конкретного правопорушника, являє собою юридичну підставу негативної (ретроспективної) юридичної відповідальності. Вона завжди є негативною реакцією суспільства і держави на здійснення особою протиправного діяння у формі застосування до неї заходів державного примусу, серед яких: заходи особистого характеру (позбавлення волі); майнового характеру (штраф); організаційного характеру (звільнення) [11, с. 7].

Переважаюча більшість учених дотримуються точки зору, що саме ретроспективна відповідальність, і тільки вона, може бути визнана юридичною відповідальністю [15, с. 7]. При цьому, акцентується увага на двох найбільш поширених варіантах її розуміння. Один із них пов'язаний із обов'язком суб'єкта перетерпіти несприятливі для нього наслідки правопорушення, інший визначає її як заходи державного примусу за скоєне правопорушення, які полягають у тому, що винна особа позбавлена особистих чи майнових благ [12, с. 490].

Виокремимо три основні напрями щодо розуміння правової категорії «юридична відповідальність», що існують у науковій літературі:

1. Юридична відповідальність розглядається як специфічний обов'язок особи перетерпіти певні обмеження особистого, майнового або організаційного характеру за вчинене нею правопорушення.

Зазначену точку зору підтримує С. Алексеєв, який вважає, що при настанні юридичної відповідальності правопорушник «тримає відповідь» – він зобов'язаний зазнати заходів державно-примусового впливу (санкції) за вчинене правопорушення [1, с. 371]. В. Бабаєв визначає юридичну відповідальність як покладений у встановлених законом процесуальних формах обов'язок особи (організації) перетерпіти певні позбавлення особистого, майнового й організаційного характеру за вчинене правопорушення [2, с. 183]. М. Шаргородський розкриває зміст ретроспективної юридичної відповідальності як правового обов'язку правопорушника зазнати примусових заходів, що засуджують його за вчинене винне протиправне діяння [18, с. 46]. С. Лазарєв

розуміє юридичну відповідальність як правове відношення між державою в особі її спеціальних органів та правопорушником, на якого покладається обов'язок перетерпіти відповідні позбавлення та несприятливі наслідки за скоєне правопорушення, за порушення вимог, які містяться в нормах права [10, с. 357]. П. Рабінович визначає юридичну відповідальність як закріплений в законодавстві та забезпечений державою юридичний обов'язок правопорушника перетерпіти примусове позбавлення певних цінностей, що йому належали [14, с. 149].

2. Юридична відповідальність являє собою заходи державного примусу, що застосовуються до правопорушника за вчинене ним правопорушення і тягнуть за собою негативні наслідки у вигляді позбавлень особистого, майнового або організаційного характеру та застосовуються державними органами у визначеній процесуальній формі.

Зокрема, Т. Кашаніна й А. Кашанін визначають юридичну відповідальність як застосування заходів державного примусу до правопорушника за скоєне ним протиправне діяння [7, с. 102]. Р. Єнгибарян та Ю. Краснов вважають, що юридична відповідальність – це використання дієздатних осіб, що порушили закон, примусових заходів у формі позбавлень особистого, організаційного або майнового характеру [5, с. 233]. Як зауважує М. Хавронюк, юридична відповідальність – це застосування до правопорушника за рішенням компетентного органу заходів державного примусу, внаслідок яких громадянин або інша особа зазнає негативних наслідків особистого або майнового характеру. Вона завжди пов'язана з можливістю застосування заходів державного примусу, які передбачені в санкціях правових норм [17, с. 48].

Автори підручника «Теорія держави і права. Академічний курс» визначають юридичну відповідальність як застосування в особливому процесуальному порядку до особи, яка вчинила правопорушення, заходів державного примусу, передбачених санкцією правової норми [16, с. 502].

Зазначимо, що вказані розбіжності не істотні й принципово не змінюють розуміння ретроспективності юридичної відповідальності даними дослідниками.

3. Юридична відповідальність розуміється як правовідносини, що виникають між державою в особі її компетентних державних органів або посадовців та правопорушником, в межах яких держава володіє правом накладати стягнення за скоєне правопорушення.

«Відповідальність» – означає, з одного боку, притягнути до відповіді, а з другого – відповідати за свої вчинки [4, с. 165]. На думку Г. Назаренко, юридична відповідальність – це правовідносини при реалізації яких держава дає негативну правову оцінку правопорушнику та застосовує до нього примусові дії відповідно до закону [9, с. 144]. О. Сухарев розглядає юридичну відповідальність як правовідносини, кожна із сторін яких зобов'язана відповідати за свої вчинки перед іншою стороною, державою і суспільством [20, с. 232].

У науковій літературі зазначаються інші точки зору з зазначеної проблематики, які не увійшли до трьох традиційних.

Зокрема, позиція В. Протасова, відповідно до якої юридична відповідальність є не обов'язком особи зазнавати яких-небудь обмежень, а процес її реалізації в охоронних правовідносинах. Автор наводить наступне обґрунтування: «у тих випадках, коли правопорушення державою не помічено або не встановлено правопорушника, останній ніяких обмежень не несе та нічого не зазнає» [13, с. 227]. На наш погляд, необхідно зазначити, що В. Протасов робить акцент на практичні аспекти, ніж теоретичні. Однак, практична неможливість реалізувати в окремих випадках будь-яке положення теорії, не повинно спричиняти до заперечення теоретичну конструкцію в цілому.

В. Любашиц, М. Смоленський і В. Шепельов визначили юридичну відповідальність як факт вчинення правопорушення та покладання на правопорушника легітимних, владно-примусових видів та заходів з обмеження особистого, майнового, організаційного характеру [8, с. 464]. Вважаємо, що в даному визначенні фактично представлено «в розгорнутому вигляді» розуміння авторами значення поняття «заходи державної дії».

Ю. Белошапко визначає юридичну відповідальність як передбачені чинним законодавством наслідки негативного характеру за скоєне правопорушення, включаючи можливість вживання до винного заходів державного примусу. На думку автора, юридична відповідальність завжди негативна, але не обов'язково спричиняє реальне вживання заходів примусу [3, с. 56]. На жаль, автор не розглядає проблему співвідношення заходів відповідальності та інших заходів примусу, що, на наш погляд є найбільш істотним у даному питанні, оскільки при його розкритті можна наочно побачити місце, яке посідає інститут відповідальності в теорії права.

У такий спосіб слід зазначити, що переважна більшість дослідників підтримують традиційне

розуміння юридичної відповідальності як відповідальності ретроспективної та визнають зазначений аспект пріоритетним.

Список літератури:

1. *Алексеев С. С.* Государство и право: [науч. курс] / С. С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1996. – 192 с.
2. *Бабаев В. К.* Теория права и государства в схемах и определениях: [учеб. пособие] / В. К. Бабаев, В. М. Баранов, В. А. Толстик. – М.: Юрист, 1998. – 250 с.
3. *Белошапко Ю. Н.* Правонарушение и ответственность в финансовом и налоговом праве Российской Федерации / Ю. Н. Белошапко // Правоведение. – 2001. – № 5. – С. 54-64.
4. *Демин А. В.* Теория государства и права: [курс лекций] / А. В. Демин. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 182 с.
5. *Енгибарян Р. В.* Теория государства и права: [учеб. пособие] / Р. В. Енгибарян, Ю. К. Краснов. – М.: Юрист, 1999. – 271 с.
6. *Законотворча діяльність: словник термінів і понять* / [за ред. В. М. Литвина]. – К.: Парламентське вид-во, 2004. – 344 с.
7. *Кашанина Т. В.* Основы российского права: [учебник] / Т. В. Кашанина, А. В. Кашанин. – М.: НОРМА-ИНФРА, 2000. – 782 с.
8. *Любашиц В. Я.* Теория государства и права: [учебник] / В. Я. Любашиц, М. Б. Смоленский, В. И. Шепелев. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 512 с.
9. *Назаренко Г. В.* Теория государства и права: [учеб. пособие] / Г. В. Назаренко. – М.: Познавательная кн. плюс, 1999. – 174 с.
10. *Общая теория права и государства: [учебник]* / [отв. ред. В. В. Лазарев]. – [3-е изд., перераб. и доп.] – М.: Юрист, 2000. – 520 с.
11. *Онщенко Н. М.* Юридична відповідальність: теоретичний аналіз та практичні виміри / Н. М. Онщенко // Держава і право: зб. наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2008. – Вип. 42. – С. 3-11.
12. *Проблемы общей теории права и государства: [учебник для вузов]* / [под общ. ред. В. С. Нерсесянца]. – М.: Норма, 2008. – 832 с.
13. *Протасов В. Н.* Теория права и государства. Проблемы теории права и государства / В. Н. Протасов. – М.: Юрайт, 2001. – 346 с.
14. *Рабинович П. М.* Основы загалної теорії права та держави: [навч. посібник] / П. М. Рабинович. – [5-е вид., зі змін.] – К.: Атіка, 2001. – 176 с.
15. *Самощенко И. О.* Ответственность по советскому законодательству / И. О. Самощенко, М. Х. Фаркушин. – М.: Госкомиздат, 1971. – 240 с.
16. *Теорія держави і права: Академічний курс: [підручник]* / [за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Онщенко]. – [2-е вид., перероб. і доп.] – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
17. *Хавронюк М.* До питання про дію законів, що встановлюють юридичну відповідальність / М. Хавронюк // Підприємництво, держава та право. – 1998. – № 4. – С. 46-50.
18. *Шаргородский М. Д.* Детерминизм и ответственность / М. Д. Шаргородский // Правоведение. – 1968. – № 1. – С. 40 – 49.
19. *Шемшученко Ю. С.* Відповідальність юридична / Ю. С. Шемшученко // Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. Ю.С. Шемшученка]. – К.: Юридична думка, 2007. – С. 105.
20. *Юридический энциклопедический словарь* / [гл. ред. А. Я. Сухарев]. – М.: Сов. энциклопедия, 1984. – 528 с.

Белая Л. В. До питання розуміння ретроспективного аспекту юридичної відповідальності (аналіз основних концепцій)

Стаття присвячена теоретико-правовому аналізу основних концепцій розуміння юридичної ретроспективної відповідальності, наголошується на різних підходах до з'ясування суті зазначеної правової категорії.

Ключові слова: юридична відповідальність, ретроспективний аспект юридичної відповідальності, правопорушення, державний примус.

Белая Л. В. К вопросу понимания ретроспективного аспекта юридической ответственности (анализ основных концепций)

Статья посвящена теоретико-правовому анализу основных концепций понимания юридической ретроспективной ответственности, внимание акцентируется на разных подходах в отношении исследуемой правовой категории.

Ключевые слова: юридическая ответственность, ретроспективный аспект юридической ответственности, правонарушение, государственное принуждение.

Belaya L. To a question of understanding of retrospective aspect of legal responsibility (the analysis

of the basic concepts)

Article is devoted the theoretical-legal analysis of the basic concepts of understanding of legal retrospective responsibility, the attention is accented on different lines of thought concerning an investigated legal category.

Key words: legal responsibility, retrospective aspect of the legal liability, crime, state coercion.